

ÉRAZMOVA REFORMA A JEJ PRÍVRŽENCI NA SLOVENSKU¹

Mgr. Imrich Nagy, PhD.

Abstract:

In previous Slovak historiography studies, we often noticed unequivocal statements that this or that contemporary of Luther, who spread early ideas from Luther was his supporter (or opponent). That is why we usually read that Henckel was a reformation preacher, Mary of Austria sympathized with Luther, Thurzo siblings were „half – Catholics“ and Oláh was an unreserved and eager supporter of the Counter – Reformation. In the 20's of the 16th century, i.e. at the time of the gradual formation and spreading of reformation ideas, it is too early to precisely define allegiance to reformation movement. This relates to areas that had no contact with centres of reformation and its supporters, so that they depended on shared information and printed or written sources. It was the humanistic desire for knowledge that has characterized this period and helped to deepen interest for any new ideas. Their reception or correction fell within opinions of generally acknowledged authority. Unquestionable primacy in wider circles was for a long time represented by Erasmus of Rotterdam. The common denominator of the figures mentioned above is their admiration for Erasmus and affinity for opinions proclaimed by him. Erasmus' relation to Luther and the reformation went through dynamic development: the bases of the reform of Erasmus and Luther were almost the same; however, they disagreed in the aims and methods that should have been reached. Thus, Erasmus himself diverged from careful waiting to open criticism of some points of the teachings of Luther. That is why, in the circles of Erasmus' contacts, Luther's ideas were distributed together with comments by Erasmus. At that time, it was very common to call recipients of his opinions Erasmists, rather than followers or opponents of the reformation.

Keywords:

Erasmus of Rotterdam, Martin Luther, reformation, humanistic reform, Kingdom of Hungary, Erasmists

Vzťah Erazma Rotterdamského a Martina Luthera, dvoch celkom určite najvýznamnejších postáv reformného hnutia v prvej tretine 16. stor., sa stal objektom dôkladnej analýzy

¹ Štúdiá je výstupom z riešenia grantu VEGA 1/0835/15 *Erazmus Rotterdamský a Slovensko (distribúcia ideí zaalpského humanizmu na území Slovenska v 16.-17. storočí)*.

a interpretácie celého radu výskumov a prác teológov, filozofov i historikov.² Zámerom štúdie preto nebude repetícia ich vývodov a záverov. Dôležitá je predovšetkým reflexia tohto vzťahu medzi nositeľmi humanistických ideálov z územia Slovenska, resp. Uhorska, keďže v dobových súvislostiach nemá zmysel uvažovať v nejakých užších územne – etnických rámcoch. Na úvod je nevyhnutné pripomenúť základné východiská i zlomové momenty, ktoré determinovali formovanie vzťahu Erazma k Lutherovi, resp. reformácii a ‘vice versa’, aby poslúžili ako orientačné body pri sledovaní jeho ohlasu v časovom slede.

Erazmove názory sa v mladosti formovali pod vplyvom hnutia ‘devotio moderna’, veď v rokoch 1478-1483 bol chovancom chýrnej školy „Fratrum Vitae Communis“ v Deventeri.³ Osvojil si tak ideál jednoduchšej zbožnosti zbavenej akýchkoľvek zložitých a formálnych či formalizovaných úkonov. Predmetom jeho kritiky sa preto stali všetky takéto prejavy zbožnosti, ktorými vtedajšia cirkev doslova oplývala, ako boli napr. púte, pôsty, mechanické odriekanie ruženca, odpustky, prehnaný kult svätcov. Rovnako kriticky sa však vyslovoval aj k uprednostňovaniu mníšskeho stavu a vôbec k svetským výsadám cirkevnej hierarchie. Odmietal aj formalizovanú učenosť scholastikov. Erazmov reformný program teda spočíval v návrate ku Kristovej cirkvi, ktorej podobu možno spoznať jedine v textoch Nového zákona. Ako kresťanský humanista sa sám podujal realizovať preskúmanie, emendovanie a nakoniec aj vydanie takto opravenej verzie gréckeho textu Nového zákona („Novum Testamentum“, 1516). K jednotlivým evanjeliám neskôr pripojil aj svoje vlastné komentáre („Paraphrases“, 1522-1523), ktoré venoval vtedajším najmocnejším európskym monarchom: „Parafrázy k Evanjeliu sv. Matúša“ cisárovi Karolovi V., „Parafrázy k Evanjeliu sv. Jána“ Ferdinandovi I., „Parafrázy k Evanjeliu sv. Lukáša“ Henrichovi VIII. a napokon „Parafrázy k Evanjeliu sv. Marka“ Františkovi I. V Erazmovej reforme teda možno naozaj poľahky identifikovať východiská

² V chronologickom poradí môžeme pars pro toto uviesť: Karl Zickendraht, *Der Streit zwischen Erasmus und Luther über die Willensfreiheit* (Leipzig: J. C. Hinrichs, 1909); Robert Henry Murray, *Erasmus and Luther: Their Attitude to Toleration* (London: Society for promoting Christian knowledge, 1920); Johan Huizinga, *Erasmus and the Age of Reformation* (London: Phaidon Press, 1924); Ernst-Wilhelm Kohls, *Luther oder Erasmus: Luthers Theologie in der Auseinandersetzung mit Erasmus I-II* (Basel: Reinhardt, 1972-1978); Georges Chantraine, *Érasme et Luther, libre et serfé arbitre: Étude historique et théologique* (Paris: Lethielleux; Namur: Presses universitaires Namur, 1981); Marjorie O'Rourke Boyle, *Rhetoric and reform: Erasmus' civil dispute with Luther* (Cambridge: Harvard University Press, 1983); Otto Hermann Pesch (ed.), *Humanismus und Reformation: Martin Luther und Erasmus von Rotterdam in den Konflikten ihrer Zeit* (Zürich: Schnell & Steiner, 1985); Cornelis Augustijn, *Erasmus – der Humanist als Theologe und Kirchenreformer* (Leiden: Brill, 1996); Johannes Kunze, *Erasmus und Luther: Der Einfluss des Erasmus auf die Kommentierung des Galaterbriefes und der Psalmen durch Luther 1519-1521* (Münster: Lit, 2000).

³ V dnešnej terminológii to boli „stredné školy“, kde sa žiaci učili jazyku a umeniam. Okrem Erazma do takej školy chodil napr. aj Mikuláš Kuzánsky. Jean Delumeau, *Reneszánsz* (Budapest: Osiris, 1997), 317.

a inšpirácie Lutherovej reformy. Ich vzájomnú blízkosť a podmienenosť vystihuje aj okrídlený aforizmus tých čias: „Aut Erasmus Lutherizat, aut Lutherus Erasmizat.“⁴

Napriek tejto skutočnosti boli ich priame kontakty minimálne: osobne sa nikdy nestretli a listy si vymenili iba v troch prípadoch, pričom zakaždým bola iniciatíva na Lutherovej strane. Prvýkrát oslovil Erazma 25. marca 1519 s úmyslom získať si jeho priazeň a nakloniť si ho na svoju stranu.⁵ Erazmova odpoveď z 30. mája 1519 však bola maximálne zdržanlivá a vyjadril v nej svoj záujem ostať nestranným v Lutherovom zápase s pápežskou stranou.⁶ Tento Erazmov list možno chápať ako verejný manifest, ktorým deklaroval svoj postoj k Lutherovi a k reformácii.⁷ Erazmova deklarácia nestrannosti však neznamenała jeho nezáujem či nezainteresovanosť. Jeho kritické komentáre k Lutherovým metódam i niektorým teologickým otázkam ho ‘de facto’ postavili na opačnú stranu barikády. Odporcovia Lutherovej reformy z panovníckych, cirkevných aj humanistických kruhov to samozrejme chceli využiť vo svoj prospech a stupňovali svoj tlak na Erazma, aby ho primäli k napísaniu otvorenej kritiky Lutherovho učenia. V tejto situácii prichádza druhý Lutherov list datovaný 15. apríla 1524, ktorým vlastne vyzval Erazma k dodržaniu deklarovanej nestrannosti, t.j. aby sa zdržal akýchkoľvek kritických vyjadrení voči nemu a jeho názorom. Za to mu ponúkol prísľub, že ani on, Luther, nebude písať proti Erazmovi.⁸ Erasmus principiálne odmietol toto vyjednávanie a vo svojej odpovedi z 08. mája 1524 naznačil prípravu literárnej polemiky s Lutherom.⁹ Pod názvom „De libero arbitrio diatribe sive collatio“ (Diatriba čiže rozprava o slobodnej vôli) vyšla tlačou u Jána Frobena v Bazileji v septembri 1524. Ako už z názvu vyplýva, Erasmus v nej zaujal kritické stanovisko k samotnému ťažiskovému bodu Lutherovho učenia – k otázke slobody ľudskej vôle vo vzťahu k spásu. Luther pripisoval polemike s Erazmom veľký význam,¹⁰ a tak už v decembri 1525 vychádza tlačou jeho odpoveď pod názvom „De servo

⁴ Hilmar M. Pabel, „Peter Canisius ‘s ambivalent assessment of Erasmus,“ in *The reception of Erasmus in the early modern period*, ed. Karl A. E. Enenkel (Leiden: Brill, 2013), 149-150.

⁵ List č. 933. Percy Stafford Allen ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. III. 1519-1521* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1913), 516-519.

⁶ List č. 980. Allen, *Opus epistolarum III*, 605-607.

⁷ David Sanetrník, „Reformní theolog Erasmus Rotterdamský,“ in Erasmus, *O svobodné vůli* (Praha: Oikoymenh, 2006), 40.

⁸ List č. 1443. Percy Stafford Allen, ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. V. 1522-1524* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1924), 444-447.

⁹ List č. 1445. Allen, *Opus epistolarum V*, 451-453.

¹⁰ Sám sa niekoľkokrát vyjadril, že Erazmova *Diatriba* bola jediným spisom jeho oponentov, ktorý napriek svojmu znechuteniu prečítal až do konca. Porovnaj napríklad: „Libellum ex omnibus, quos ad me inimici veritatis scripserunt, nullum perlegi quam Erasmi diatriben, et hanc quoque sic legi, ut saepe cogitarem

arbitrio“ (O zotročenej vôli). Ostrým tónom, neraz aj s použitím invektív, v nej vetu po vete vyvracia Erazmve argumenty o slobodnej vôli. K Erazmovi sa táto Lutherova reakcia dostala až vo februári nasledujúceho roku. Jej tón, spôsob argumentácie i osobné výpady Erazma natoľko šokovali, že okamžite, ešte v takomto afekte, sa pustil do sformulovania svojej obrany, ktorú v priebehu dvoch týždňov napísal v rovnakom duchu a hneď aj vydal tlačou u Frobena v Bazileji pod názvom „Hyperaspistes diatribae adversus servum arbitrium M. Lutheri“ (Štítonosič na obranu Diatriby proti zotročenej vôli M. Luthera). Neskôr sa už s väčším odstupom k nej vrátil, aby ju doplnil a rozšíril do siahodlhey učenej argumentácie, ktorá tlačou vyšla v septembri 1527 (zvykne sa označovať ako „Hyperaspistes II“). Zmieniť sa ešte treba o Lutherovom nedochovanom liste, ktorý napísal Erazmovi po vydaní svojho spisu „De servo arbitrio“. O jeho obsahu sa dozvedáme z Erazmovej odpovede datovanej 11. apríla 1526.¹¹ Luther svojím listom chcel pravdepodobne zmierniť napätie, ktoré vyvolal svojou ostrou polemickou reakciou a asi sa snažil dosiahnuť aj to, aby táto výmena názorov už ďalej nepokračovala. Z Erazmových uštipačných formulácií je zrejmé, že Lutherov list dorazil k nemu neskoro, teda až po skoncipovaní spisu „Hyperaspistes I.“. Ako konštatuje, jeho reakciu by to však nijako neovplyvnilo.¹² Faktom je, že Luther už naozaj nepokračoval v otvorenej polemike s Erazmom a na jeho „Štítonosiča“ neodpovedal. S touto otvorenou polemikou sa medzi nimi skončili akékoľvek ďalšie priame kontakty. Neznamená to však, že by na seba ďalej nereagovali a nepokračovali vo svojom súboji vedenom písaným slovom. Do hry pritom vstúpili aj uhorské súvislosti.

Intelektuálne kruhy sústreďujúce sa najmä okolo panovníckeho dvora Ľudovíta II. a Márie Habsburskej s horlivým záujmom sledovali nové idey, ktoré sa začali šíriť zo západnej Európy najmä prostredníctvom kníhtlače, ale aj cez korešpondenčnú sieť humanistov. Do nej patril aj Ľudovítov učiteľ a radca Jakub Piso (?-1527). Považuje sa za jedného z prvých uhorských erazmovcov, obdivovateľov a šíriteľov Erazmových myšlienok. S Erazmom sa zoznámil ešte v roku 1509 v Ríme. Hoci nie sú doložené sústavné kontakty medzi nimi, je isté, že Piso sa stal nadšeným propagátorom erazmovského humanizmu vo svojom okolí. Dokazuje to aj list, ktorý Piso napísal

eam scamno subicere.“ *D. Martin Luthers Werke kritische Gesamtausgabe. Tischreden II.* (Weimar: Hermann Böhlau nachfolger, 1913), 318.

¹¹ List č. 1688. Percy Stafford Allen ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. VI. 1525-1527* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1926), 306-307.

¹² Porovnaj: „Sero reddita est tua epistola, quae si maxime venisset in tempore, nihil me commovisset.“ Allen, *Opus epistolarum VI*, 306.

Erazmovi z Prahy, z kráľovského dvora. Hoci pôvodne nebol datovaný, editor Erazmovej korešpondencie P. S. Allen ho na základe obsahovej analýzy datoval do polovice roku 1522.¹³ Z jeho znenia je možné sa dozvedieť aj o predchádzajúcom nedochovanom Erazmovom liste Pisonovi, v ktorom sa vyjadruje zdržanlivo k rodiacej sa reformácii. Ako totiž píše Piso vo svojom liste, raz pri večeri kráľovského páru v prítomnosti viacerých členov dvora sa v rámci rozhovorov reč zvrtila na Luthera. Jeden z prítomných bratov Brandenburských (gróf Juraj a jeho brat Albert) vyhlásil, že Luther v podstate všetko čerpá od Erazma a úplne vo všetkom sa zhodnú.¹⁴ Piso na obhajobu svojho priateľa priniesol jeho list, ktorý od neho nedávno dostal¹⁵ a cituje z neho Erazmov zdržanlivý postoj k Lutherovým krokom.¹⁶ Piso však zároveň sám priznáva, že podľa všeobecne rozšírenej mienky je „Erazmus príčinou toho, že Luther začal hlásať svoje bludy“ a Erazmovi vlastne vyčíta, že sa od toho ráznejšie nedištancoval.¹⁷ Tieto formulácie sú zaujímavým dôkazom pre vzťah Erazma, Pisona, ale aj Ľudovíta II. a jeho manželky Márie Habsburskej k reformácii, pričom Pisonov list súčasne poukazuje aj na všeobecne akceptovanú Erazmovu autoritu a jeho recepciu na uhorskom kráľovskom dvore.¹⁸

Piso, ktorý v mladosti pôsobil aj v službách známeho banského podnikateľa Jána Thurza z Betlanoviec (okolo roku 1500 sa stal vychovávateľom najmladšieho syna banského podnikateľa Jána Thurza, vtedy 10-ročného Alexeja), sprostredkoval kontakty aj medzi Erazmom a synmi Jána Thurza – Jánom, Stanislavom a Alexejom.¹⁹ Na popud svojho ďalšieho priateľa z Uhorska – Jána Antonína z Košíc (1495/9-ca. 1549) – Erazmus venoval Alexejovi svoje latinské preklady dvoch Plutarchových spisov („De non irascendo“ a „De curiositate“).²⁰ V liste sa sústreďuje výlučne na humanistickú tému užitočnosti antickej vzdelanosti. Na margo stupňujúcich sa sporov okolo Lutherovho učenia si iba povzdychne:

¹³ List č. 1297. Allen, *Opus epistolarum* V, 80.

¹⁴ „[...] Luterum omnia ex Erasmo hausisse, et probe inter sese convenire.“ Allen, *Opus epistolarum* V, 82.

¹⁵ Možno ho datovať po júni 1521. László Jankovits, „Jacobus Piso levelezése Erasmusszal,“ in *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, ed. Enikő Békés (Debrecen: Debreceni Egyetem, 2012), 92.

¹⁶ „[...] caeterum longe se rem aliter habere non paucis argumentis ostendi, praesentissimo autem eo quod ex tuis ad me literis recens tunc mihi redditus proferebam. Allen, *Opus epistolarum* V, 82.

¹⁷ „[...] quod Lutero (pace tua dixerim) auctor fuisse putareris ut tot mundo fabulas pareret. Id et a multis tibi appingi non is inficias.“

¹⁸ „Iussi interea literas tuas afferri. Allatas primum Regina praeripuit, agnoscendae manus avida, mox et Rex ipse; hanc tamen prius cognoverat ex iis quas ad me adhuc Romam olim Sena dederas. Volat deinde epistola per omnium manus, fit silentium, legitur, lentescit vulgaris opinio.“ Allen, *Opus epistolarum* V, 82.

¹⁹ Dozvedáme sa to z posledného Pisonovho listu adresovaného Erazmovi 1. februára 1526 z Budína. List č. 1662. Allen, *Opus epistolarum* VI, 255.

²⁰ List č. 1572 datovaný 30. 4. 1525. Allen, *Opus epistolarum* VI, 70-72.

„Ja sa teraz radšej zdržujem v týchto pokojných vodách, než aby som bol svedkom toho, ako sa kresťanské učenie stáva objektom sváru, takže je už nebezpečné rozprávať aj o Kristovi, jedno či by si hovoril dobre alebo zle. Pod každým kameňom totiž číha škorpión.“²¹

Tejto témy sa vôbec nedotýka ani v listoch, ktoré si vymenil s vratislavským biskupom Jánom. Tieto totiž majú len zdvorilostný charakter vzájomného ‘captatio benevolentiae’. Dôvernejší rámec nadobudla až Erazmova korešpondencia s olomouckým biskupom Stanislavom, z ktorej sa zachoval súbor 7 listov, ktorý sa datuje do rokov 1521-1532 a obsahuje 5 listov Erazma (z toho 2 sú dedikácie) a 2 Thurzove odpovede. Svoje pozície voči reformácii definuje Erazmus olomouckému biskupovi prvýkrát v liste z 21. marca 1522:

„Nikdy, so žiadnym luteránom mi neprišlo na um vytvárať spojenectvá. Naopak, vždy som ich nabádal k zmierlivejšiemu postojom, lebo som sa obával, že celá záležitosť môže dospieť až k rozkoľu. Napriek tomu sa nájdu takí, dokonca aj priamo na cisárskom dvore, ktorí o mne nehanebne tvrdia, že som luteránom. Z druhej strany na mňa hučia luteráni, že som sa postavil proti Lutherovi, otvorene špinia moje meno vo svojich vyhláseniach a vyhrážajú sa jedovatými pamfletmi. A tak som sa stal odpadlíkom pre obe strany.“²²

Zmieňuje sa aj o hlasoch, ktorého ho vyzývajú, aby napísal polemiku proti Lutherovi: „Veľmi mnohí, najviac však panovníci na mňa naliehajú, aby som písal proti Lutherovi. Ale ja, ak by to bolo možné, by som radšej bojoval proti svetu za Kristovu slávu. Oponentov proti Lutherovi sa predsa nájde dostatok.“²³ Žiaľ nie je známe, ako na to

²¹ „In huiusmodi campis nunc ideo versor libentius, quod eo tumultus videam devenisse rem Christianam, ut de Christo loqui parum sit tutum, sive bene loquaris sive male; adeo sub omni lapide scorpius dormit.“ List č. 1572. Allen, *Opus epistolarum* VI, 72.

²² „Ego cum nullo Lutheranorum unquam ullum foedus inire sustinui, sed semper eos revocavi ad consilia moderatiora, nimirum metuens ne res in seditionem exiret. Et tamen sunt qui me impudentissime etiam in aula Caesaris traduxerint ut Lutheranum. Hic fremunt in me Lutherani, quod ab eo dissentiam, meumque nomen in publicis professionibus suis lacerant, libellos insuper dentatos minitantur. Itaque utrique parti sum haereticus.“ List č. 1267. Allen, *Opus epistolarum* V, 32.

²³ „Urgent complures, maxime principes, ut scribam adversus Lutherum. Ego, si liceat, pugnare malim adversus mundum pro gloria Christi. Luthero non defuturi sunt antagonista.“ Allen, *Opus epistolarum* V, 32.

zareagoval Stanislav, keďže list, ktorým by odpovedal na tento Erazmov list, sa nedochoval.²⁴

Lutherove učenie a otázka reformácie sa však stáva jedným z hlavným námetov korešpondencie Erazma s levočským humanistom a dvorným kaplánom kráľovnej Márie Habsburskej Jánom Henckelom (1481-1539). Erazmovi ho odporučil spomínaný erazmovec zo Slovenska – Ján Antoninus z Košíc,²⁵ ktorý Henckela predstavil ako dôverného a blízkeho človeka mladého kráľovského páru, nadšeného obdivovateľa Erazma a horlivého zberateľa jeho kníh. Charakterizuje ho ako múdreho, vzdelaného a láskyplného človeka, ktorému je však cudzia akákoľvek ctibažnosť. Zaujímavá je tiež Antoninova poznámka, že by Henckel už dávno mohol byť biskupom, keby bol chcel.²⁶

Erazmus vypočul odporúčania svojho priateľa a Henckelovi sa ozval svojím listom datovaným 7. marca 1526.²⁷ Erazmus v ňom argumentačne obsírne vysvetľuje dôvody, prečo nepovažuje Lutherov smer za správny, rovnako kriticky sa však vyslovuje aj k druhej strane sporu. Pozoruhodné je, že sa priznáva k istému vplyvu na formovaní počiatočných Lutherových názorov rozvíjajúcich reformu cirkvi v erazmovskom duchu:²⁸

„Preto som pred piatimi rokmi napísal Lutherovi súkromný list, v ktorom som mu pripomenul, aby k tejto nebezpečnej úlohe, pokiaľ verí svojmu vnuknutiu, pristúpil s čistou myslou bez akejkoľvek poškvvrny. A veruže na môj popud napísal niekoľko celkom prijateľných pojednaní, akými bolo zopár výkladov k žalmom,²⁹ k Otčenášu a o štrnástich obrazoch duše.“³⁰

²⁴ R. Rothkegel považuje za odpoveď Thurzov list z 10. apríla 1522 a zdôrazňuje, že v ňom ani slovom nereaguje na uvedené Erazmove slová. Martin Rothkegel, *Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó: Eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Hamburg: Lit-Verlag, 2007), 53. Pravdou je, že tam žiadna reakcia ani nemohla byť, lebo týmto listom Thurzo odpovedal iba na Erazmov starší list z 21. novembra 1521 (list č. 1242). Percy Stafford Allen, ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. IV. 1519-1521* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1922), 41-42.

²⁵ List Jána Antonína adresovaný Erazmovi 21. januára 1526 z Krakova (list č. 1660). Allen, *Opus epistolarum* VI, 249-251. Pozri aj Škovierov slovenský preklad: Daniel Škoviera, ed., *Latinský humanizmus* (Bratislava: Kalligram - Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008), 60-63.

²⁶ „Potuisset iam antea esse episcopus, si voluisset homo minime ambitiosus, doctus ad multorum invidiam usque.“ Allen, *Opus epistolarum* VI, 250.

²⁷ List č. 1672. Allen, *Opus epistolarum* VI, 273-277.

²⁸ „Itaque Lutherum ante annos quinque literis privatim scriptis, admonui, ut ad tam periculosum negotium, si suo fideret spiritui, adhiberet animum modis omnibus incorruptum. Ac meo quidem hortatu scripsit quaedam plausibilia, veluti in Psalmos aliquos, in Praecationem Dominicam, De quatuordecim spectris.“ Allen, *Opus epistolarum* VI, 275.

²⁹ Martinus Lutherus, *Piae ac doctae in Psalmos operationes* (Basileae: Adamus Petri, 1521).

³⁰ Ide o knihu: Martinus Lutherus, *Tessaradecas consolatoria pro laborantibus et oneratis*. Coloniae: in aedibus Eucharii Cervicorni, Anno virginei partus M.D.XX. [=1520].

Vzápätí sa však Luther podľa Erazma odklonil od zmierlivého tónu k nevyberavým útokom na všetko erazmovské a jeho radikálne postoje spôsobili spochybnenie a úpadok aj úsilia kresťanských humanistov: mali totiž devastačný účinok na rozvíjanie antickej vzdelanosti, slobodných umení, ba aj scholastickej teológie, ktorú Erasmus chcel korigovať, nie zlikvidovať. Dokonca, ako píše, nenávisť už môže vyvolať aj to, keď niekto spomenie ‘evanjelium’.³¹ Tento Erazmov list teda možno chápať skôr ako verejný manifest určený predovšetkým pre uhorský dvor (Erasmus osobitne zdôrazňuje svoju náklonnosť Uhorsku a kráľovnej Márii), ktorému chcel prezentovať svoje postoje k reformácii a vysvetliť niektoré šumy, ktoré ho spájali s Lutherom. Henckelovi osobne je určený len záver listu: Erasmus mu, keďže sa dozvedel, aký je nadšený zberateľ jeho kníh, posielal svoje vydanie „Novej zmluvy“ aj so svojimi komentármi. Henckela považuje za humanistického kazateľa, ktorý káže slovo Božie bez ohľadu na príslušnosť k tej či onej strane, zachovávajúc vernosť iba evanjeliovej pravde.³² Inými slovami v Henckelovi Erasmus skutočne vidí človeka, ktorý je mu veľmi blízky svojím zmýšľaním a presvedčením.

Henckel využil Erazmom deklarovanú náklonnosť voči Uhorsku a osobitne voči kráľovnej Márii a svojím listom datovaným 18. júla 1528 zo Šopronu sa obrátil na Erazma so žiadosťou, aby sformuloval pre Máriu Habsburskú útechu, ktorá by jej uľahčila zmierenie nad stratou manžela, ktorý zomrel počas bitky pri Moháči v roku 1526:

„Či by si sa jej teda viac nezavďačil nejakou príhodnou príručkou? Máš na to výrečnosť skvelú a vhodnú, poviem rovno, že jedinečnú: použi ju nie na to, aby si chválil, čo sa aj tak dostatočne a zaslúžene ani chváliť nepodarí; lež na to, aby rovnako, ako sú ti vďačné za jednu kráľovnú manželku všetky manželky sveta,³³ boli ti vďačné za jedinú kráľovnú vdovu aj všetky vdovy sveta, – tých je

³¹ „[...] Lutheri ruina multas res optimas secum traheret in exitium: veluti nunc videmus ubique frigere linguas ac bonas literas, quas intolerabili degravavit invidia. Iacent prisca scriptores. Theologia scholastica, quam correctam optabamus, non extinctam, obsolescit. Emoriuntur fere omnes disciplinae liberales. Denique ipsum Evangelii nomen factum est apud multos invidiosum, adeo ut vix illa profiteri liceat, quae docuit Paulus.“ Allen, *Opus epistolarum* VI, 276.

³² „Idque quo magis speremus facit quod videmus aliquot in locis exoriri novos Evangelistas, qui placide, prudenter et Evangelico spiritu praedicent Evangelium, nec in Evangelica ut displiceant tumultus luxataeque rerum compages, quique doctrinam suam vitae integritate ac morum lenitate commendent, nec misceant Evangelistae personam cum persona scurrae.“ Allen, *Opus epistolarum* VI, 277.

³³ Henckel tu odkazuje na spis *Christiani matrimonii institutio* (Bazilej: Froben, 1526), ktorý Erasmus venoval manželke kráľa Henricha VIII. Kataríne Aragónskej.

*mimochodom po tej pohrome v našom kráľovstve a aj na samotnom dvore veľmi veľa – že dostali od Erazma nesmrteľné dobrodenie.*³⁴

Zdá sa však, že za touto Henckelovou snahou nebolo ani tak úsilie potešiť smútiacu kráľovnú, ako skôr vyvážiť vplyv Luthera, ktorý pružne zareagoval a o tri roky skôr ako Erasmus kondoloval ovdovelej kráľovnej Márii svojím adresným dielom „Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn“, (Štyri útešné žalmy pre uhorskú kráľovnú Máriu), ktoré obsahuje venovanie a výklad 37., 62., 94. a 109. žalmu. Je evidentné, že Luther mal presné informácie nielen o smrti panovníka, ale aj o situácii v krajine.³⁵ Svedčí o tom aj jeho dedikačný list datovaný 1. decembra 1526 vo Wittenbergu:

„[...] na základe informácií dobrých ľudí som sa rozhodol, že Vášmu Veličenstvu napíšem výklad týchto štyroch žalmov, ktoré povzbudia Vaše Veličenstvo, aby smelo a s chuťou vydržalo pri podpore Božieho Slova, čo sa aj teraz deje v Uhorsku, veď som dostal dobrú správu, že Vaše Veličenstvo sa kloní k evanjeliu, hoci bezbožní biskupi – ktorí sú v Uhorsku ohromne mocní a tak povediac všetko držia v rukách – tomu veľmi bránia a sú na prekážku; [...] žiaľ, keď sa situácia z Božej moci a prozreteľnosti vyvinula tak, že Turek spôsobil túto škodu a biedu a preliat aj mladú krv kráľa Ľudovíta, milovaného manžela Vášho Veličenstva, musel sa zmeniť aj môj zámer; [...] keby biskupi boli povolili šírenie evanjelia, potom by teraz celý svet kričal, že tento úder zasiahol Uhorsko kvôli luteránskej heréze [...].“³⁶

³⁴ „Quin tu igitur, mi Erasme, eam tibi aliquo certo munusculo magis demereris? Habes copiam et argumentum non expositum magis quam appositum, ipsam aio personam: non ut hanc laudes, quae laudari satis et pro merito nunquam potest; sed quemadmodum tibi ob unam Reginam coniugem omnes coniuges plurimum debent, ita viduae omnes – quarum, ut si usquam alibi, magnus est ex illa clade relictus in hoc regno adeoque in hac aula numerus – ob unam Reginam viduam se ab Erasmo immortalis affectas beneficio sentiant et gratulentur.“ List č. 2011. Percy Stafford Allen, ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. VII. 1527-1528* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1928), 419-420.

³⁵ Už zákonný článok č. 4 zo 7. 5. 1525 prijatý uhorským snemom stanovil, že všetci luteráni majú byť vyhubení z krajiny a kdekoľvek sa nájdu, nielen cirkevnými, ale aj svetskými osobami môžu byť bez prekážok uväznení a upálení“. Mihály Zsilinszky, *A magyar országgyűlésék vallásügyi tárgyalásai*. 1. kötet. (Budapest, 1881), 20. Podľa E. Böröcz sa však tieto nariadenia a s nimi súvisiace panovnícke rozhodnutia buď vôbec nerealizovali, alebo iba sporadicky a na vonkajší nátlak. Pripisuje to oportunistickému postoju kráľovského páru a ich okolia k tejto otázke, ktoré v tom čase ešte vôbec nerozlišovalo medzi humanizmom a reformáciou. Luther musel byť o tom veľmi dobre informovaný aj vďaka okruhu budínskych dvoranov naklonených reformácii. Enikő Böröcz, „Luther Márton négy vigasztaló Zsoltára Mária magyar királynéhoz: 1526. Nov. 1.,“ in Márton Luther, *Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhoz* (Budapest: Magyarországi Luther Szövetség, 1997), 15,

³⁶ Márton Luther, *Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhoz 1526*, prekl. Enikő Böröcz (Budapest: Magyarországi Luther Szövetség, 1996), 29.

Je pochopiteľné, že Lutherova útecha sprevádzaná jeho osobným dedikačným listom spôsobila na habsburgovskom dvore poplach: Mária musela svojmu bratovi Ferdinandovi vysvetľovať, že nemôže Lutherovi zakazovať, aby venoval svoju knihu, komu chce. Ferdinandovi však takáto odpoveď nestačila a dôrazne žiadal, aby nečítala Lutherove zakázané knihy a presvedčila sa, že nikto z jej dvoranov nemôže byť usvedčený z nadŕžania Lutherovým ideám. Mária sa naopak bránila, že nikto ju nemôže obviniť zo súhlasu s takým konaním, avšak nemôže zodpovedať za zmýšľanie svojich poddaných.³⁷

Erazmus napokon vyhovel Henckelovej žiadosti a už na začiatku roku 1529 dokončil spis „Vidua Christiana“ (Kresťanská vdova), ktorý venoval kráľovnej s pripomenutím zásluh Jána Henckela, bez ktorého by toto dielo nevzniklo.³⁸ Ako však vyplýva z jeho neskorších vyjadrení, so svojím dielom nebol spokojný. Už v liste Jánovi Henckelovi z Bazileja 26. februára 1529 pripomína, že preňho nebolo vôbec jednoduché vytvoriť toto dielo, ktoré písal ‘de facto’ na jeho objednávku:³⁹

„[...] keď som pochopil, že Ti táto záležitosť leží veľmi na srdci, a to nie bez príčiny, urobil som, čo si chcel, aj keď so vzpierajúcou sa myšliou, lebo tento námet nebol vôbec jednoduchý a ani dostatočne jednoznačný. Navyše obraz vdovy príliš málo svedčí tej, ktorá – ako sa domnievam – je určená skôr pre manželstvo, a ani napísať útechu pre takú šťastnú ženu sa nezdá byť vhodné, najmä ak už prichádza tak neskoro. A preto sme do toho zakomponovali viac myšlienok, neviem, či šťastne: ostatne, to už bude na Tvojom posúdení. Teraz je na Tebe, ktorý si to všetko spôsobil, aby si našu úslužnosť odporúčal najjasnejšej kráľovnej.“⁴⁰

³⁷ Korešpondenciu oboch kráľovských súrodencov ohľadom Luthera podrobne analyzovala Orsolya Réthelyi, „*Mary of Hungary in Court Context (1521-1531)*“ (PhD. thesis in Medieval Studies, Budapest: Central European University, 2010), 182-183; pozri aj Zoltán Csepregi, „Court Priests in the Entourage of Queen Mary of Hungary,“ in *Mary of Hungary: The Queen and Her Court 1521-1531*, eds. Orsolya Réthelyi et al. (Budapest: BTM, 2005), 57.

³⁸ „Ut autem hunc libellum tibi nuncuparem, nec semel nec frigide per litteras hortatus est singulari pietate vir Ioannes Henkellus, cuius egregiam industriam praedicandi veritatem Evangelicam alit tua benignitas. Quod si ille non dedit verba, operam hanc nostram, etsi tibi non necessariam, aliis tamen, ni fallor, non infrugiferam futuram, comiter accipies.“ List č. 2100. Percy Stafford Allen, ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. VIII. 1529-1530* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1934), 56.

³⁹ V závere svojej dedikácie použil doslova formuláciu, že dielo vzniklo na rozkaz: „feci iussus“. Allen, *Opus epistolarum VIII*, 56.

⁴⁰ „Proinde cum intelligerem tibi rem magnopere cordi esse, nec id sine causa, feci quod volebas; licet animo reluctantante, quod argumentum nec simplex esset nec sibi satis constans. Tum exemplar viduae parum congruit illi quae, uti coniecto, matrimonio servatur; nec consolatio tam felicitis foeminae videbatur suscipienda, praesertim iam sera. Itaque miscuimus argumenta, nescio quam feliciter: id enim tui fuerit

Neskôr, 2. novembra 1529 už z Freiburgu naznačuje Henckelovi, aké mal problémy s koncipovaním útechy a zhromaždením materiálu.⁴¹ Henckel sprostredkoval reakcie kráľovnej na toto Erazmovo dielo svojím listom datovaným 13. apríla 1530 v Linci, v ktorom okrem iného uvádza, s akým nadšením prijala spis „Vidua Christiana“ nielen sama kráľovná Mária, ale aj jej dvorné dámy, ktoré ho nosia so sebou a tešia sa z neho, hoci nevedia ani slovo po latinsky, a preto ho prosia, aby sa postaral o jeho preklad do nemčiny.⁴²

Henckel sprevádzal kráľovnú Máriu aj na snem v Augsburgu v roku 1530. Bol to práve ten snem, ktorý mal rozhodnúť o poslednej šanci na zmierenie medzi znepriatelenými reprezentantmi starej a novej viery, kde obe strany očakávali aj podporu autority Erazma Rotterdamského. Ten však verný svojej zásade – ostať nestranným – sa na sneme nezúčastnil. Mal tu však viacero priaznivcov, ktorí vystupovali v jeho kompromisnom duchu a jedným z nich bol práve Henckel. O rozhovoroch, ktoré tu absolvoval, podal Erazmovi podrobnú správu. Najprv ho uisťuje, že s Erazmovým odporcom Henrichom Eppendorfom (†1551) sa stretol proti svojej vôli a zastával sa Erazma proti všetkým jeho útokom. Nemenej negatívny dojem v ňom vyvolal aj nezmieriteľný kritik reformácie teológ Ján Eck (1486-1543). Pravdepodobne to bol on, kto úspešne šíril obvinenie, že Henckel sa pridal k reformácii. Henckel to Erazmovi okomentoval slovami:

iudicii. Nunc tuae partes erunt nostrum obsequium sereniss. Reginae commendare, qui huc perpulisti.“ List č. 2110. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 69.

⁴¹ „Mi Henckelle, vix ullis verbis assequi valeam quanta mihi voluptati fuerit, quod incomparabilis illa heroina, multo pietate quam tot regum ac Caesarum stemmatis illustrior, Viduam nostram tanto amplexa est affectu; sed rursus pudet pigetque nec materiam nec tractationem vel animo meo vel illius meritis respondere.“ List č. 2230. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 295.

⁴² „Si quis enim tuorum libellorum et grate acceptus et in honore habitus est, is est profecto quem huic viduae donasti et consecrasti. Sic enim et amatur et tractatur, ut plerique mirentur nullum ex eius tam crebro repetita lectione tedium oboriri. Quin etiam virgines forma, opibus, genere, pudicitia conspicuae, quae in Reginae officiis sunt, hoc exemplo commotae, etsi Latine nesciant, tamen libellum habere et manibus tractare gaudent. Denique a me serio contendunt ut Germanice vertendum curem; quod equidem me facturum recepi.“ List č. 2309. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 420. Spomínaný preklad do nemčiny však podľa všetkého nevznikol, pretože *Vidua Christiana* bola preložená do iného jazyka najskôr až v roku 1595, a to do češtiny. Pozri: Erasmus, *Vdova křestianská latinským jazykem ku poctivosti někdy velebné, české a uherské královny Marie, Karla císaře a Ferdinanda krále (slavné paměti) sestry od Desideria Erasma Roterodámského sepsaná, nyní pak na česko přeložená, na jisté částky aneb otázky rozdělená, místy i porozšířená, od M. Jana Khernera Plzenského etc. a pro potěšení jak předně urozené paní Salomény Štřelové z Řehnic a na Křivsaudově etc., tak potom i jiných všech křestianských a pobožných vdov vůbec vydaná* (Praha, 1595).

„V konečnom dôsledku nejestvovalo nič také, čo by mi mohol vyčítovať, s výnimkou toho, že som mal veľmi časté styky s oným pohlavárom herézy Filipom Melanchthonom. Ja som sa nikdy neupísal nijakej strane a ani sa neupíšem. Keby sa však predsa len bolo treba upísať, radšej by som sa nechal upísať k Filipovi, než na stranu Eckovej neutrasiteľnej nespratnosti.“⁴³

Práve počas zasadnutia Augsburského snemu a pravdepodobne pod Henckelovým vplyvom s Erazmom nadviazal kontakty aj ďalší dôležitý človek z dvora kráľovnej Márie Habsburskej – jej osobný tajomník Mikuláš Oláh (1493-1568). Ako zámienku pri tom využil veľmi pozitívne prijatie Erazmovej „Kresťanskej vdovy“ kráľovnou a jej dvorom:

„Hoci nepochybujem, že si sa už skôr dozvedel z listov svojich priateľov, koľko pôžitku a potešenia priniesla mojej najjasnejšej kráľovnej Márii, ale aj nám všetkým Tvoja kniha *Kresťanská vdova*, ktorú si vydal a venoval menovite jej, jednako by som bol rád, keby si sa aj odo mňa, hoci som priateľ Tebe neznámy, dozvedel, že toto Tvoje dielo jej bolo také milé, že by ani nič nemohlo byť milšie.“⁴⁴

Ich vzťah rýchlo prerástol do pozoruhodného korešpondenčného priateľstva, o čom svedčí dochovaný súbor troch desiatok listov, ktoré si vzájomne vymenili v rokoch 1530-1534.⁴⁵ Hoci Oláhovo meno v našich dejinách rezonuje najmä v súvislosti s jeho pôsobením vo funkcii ostrihomskeho arcibiskupa (1553-1568) ako realizátora záverov Tridentského koncilu (1545-1563) usilujúceho sa postaviť hrádzu šíriacej sa reformácii,⁴⁶ táto téma sa ešte v listoch, ktoré si Oláh vymenil s Erazmom vôbec neobjavuje. Oláh bol totiž v tej

⁴³ „Nihil erat quod mihi tandem poterat obicere, nisi quod cum heresiarcha illo Phi. Melanchthone commercia habuissem plurima. In nullam factionem me unquam subscripsi, nec subscribam. Si tamen subscribendum foret, malem me Philippo quam Ecciane inperterritae truculencie subscribere.“ List č. 2392 datovaný 1. októbra 1530 v Augsburgu. Percy Stafford Allen, ed., *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, tom. IX. 1527-1528* (Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1938), 58. Citované podľa Škovierovho slovenského prekladu: Škoviera, *Latinský humanizmus*, 76.

⁴⁴ „Licet non dubitem quin et antea ex tuorum amicorum literis plane cognoveras quantum voluptatis et delectationis serenissimae Reginae meae Mariae et nobis omnibus attulerit tuus de Vidua Christiana editus, et nomini suo dicatus libellus; tamen ex me quoque, licet ignoto amico, velim intelligas opus illud tuum tam gratum illi fuisse ut gratus accidere nihil potuerit.“ List č. 2339. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 469. Citované podľa Škovierovho slovenského prekladu: Škoviera, *Latinský humanizmus*, 72.

⁴⁵ Bližšie sme sa mu venovali v našej štúdií: Imrich Nagy, „Mikuláš Oláh a Erasmus Rotterdamský – osudy jedného nenaplneného priateľstva,“ in *Decus Sapientiae: Sambucus Supplementum III.*, eds. Ludmila Buzássyová et al. (Trnava: Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, 2011), 145-155.

⁴⁶ Takto ho charakterizuje napríklad aj vedecká biografica cirkevného historika V. Bucka. Vojtech Bucko, *Mikuláš Oláh a jeho doba* (Bratislava: Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1940).

dobe sústredený na problémy svojej vlasti rozvrátenej a z väčšej časti okupovanej Osmanskou ríšou. Aj svoju účasť v sprievode kráľovnej Márie Habsburskej na Augsburskom sneme využil na vystúpenie pred ríšskymi stavmi, v ktorom – v mene Uhorska – požiadal o bezodkladnú vojenskú pomoc v boji proti Osmanom.⁴⁷ Pôdu pre takéto rozhodnutie snemu mal pôvodne pripraviť Erazmov spis „Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII“ (Nanajvýš prospešná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. žalmu).⁴⁸

Erazma pravdepodobne primäli k sformulovaniu tohto svojho vojnového apelu proti Turkom udalosti roku 1529 – pád Budína a obliehanie Viedne. Bezprostredným podnetom pre vznik mala byť žiadosť vcelku neznámeho nemeckého právnika Jána Rincka⁴⁹ z Kolína nad Rýnom (informácie o ňom sú takmer výhradne iba z korešpondencie s Erazmom – zachoval sa jeden Rinckov list Erazmovi a štyri Erazmove listy Rinckovi). Bližšie dôvody, ktoré viedli Rincka k tejto požiadavke, nie sú známe, keďže jeho list, v ktorom žiadal Erazma o názor na vojnu proti Turkom, sa nezachoval.⁵⁰ Zdá sa však, že Rinck tu vystupoval iba z pozície sprostredkovateľa, za ktorým sa zrkadlia záujmy iných pripraviť argumentačný materiál pre nadchádzajúci ríšsky snem v Augsburgu a zaštitíť ho všeobecne akceptovanou Erazmovou autoritou. Hlavným bodom augsburského snemu sa stalo zaujatie stanoviska k Lutherovmu vierovyznaniu. Aj v tomto bode však mohla Erazmova „Úvaha“ poslúžiť ako argumentačný materiál, pretože jej námiet korešponduje s verejne prezentovanými Lutherovými názormi na vedenie vojny proti Osmanom. Ešte v roku 1518 vnímal Luther osmanskú hrozbu ako Boží trest, ktorý postihol európske kresťanstvo za pápežské omyly. V liste svojmu priateľovi Spalatinovi

⁴⁷ Oláh predstúpil pred ríšske stavy až v poslednej tretine rokovaní augsburského snemu – 1. októbra 1530. Svoju reč rozdelil do troch častí – v prvej sa prihovril cisárovi Karolovi V. („Oratio Extemporaria ad Caesarem Carolum Quintum, nomine Status Hungariae et Sclavoniae Anno MDXXX. prima octobris Augustae habita.“ Arnold Ipolyi, ed., *Nicolai Oláh, Ludovico IIo regi Hungariae et Mariae reginae a secretis, Ferdinandi I Cancellarii, dein Archiepiscopi Strigoniensis primatis Regni Hungariae et locumtenentis regii Codex epistolaris (MDXXVI – MDXXXVIII)* (Budapestini: Bibliopolium Academiae Hung., 1876), 75-79), v druhej časti sa obrátil na ríšske kniežatá („Ad Principes Imperii.“ Ipolyi, *Nicolai Oláh, 79-82*) a napokon v tretej časti im tlmočil konkrétne požiadavky uhorských stavov („Articuli Caesari praesentati et alii principibus Imperii.“ Ipolyi, *Nicolai Oláh, 82-84*).

⁴⁸ Erasmus Roterodamus, *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo, et obiter enarratus Psalmus XXVIII. per Des. Erasmum Roterodamum. Opus recens et natum, et aeditum.* Coloniae, Anno M.D.XXX. [=1530].

⁴⁹ Bol synom richtára, študoval v Kolíne nad Rýnom a v Bologni. Doktorát z jedného i druhého práva získal v Kolíne (1518), kde potom pôsobil na tamojšej univerzite až do svojej smrti. Peter G. Bietenholz a Thomas B. Deutscher, *Contemporaries of Erasmus: A biographical register of the renaissance and reformation. 3.* Ed. (Toronto: University of Toronto Press, 1987), 161-162.

⁵⁰ Bietenholz a Deutscher, *Contemporaries of Erasmus*, 162.

doslova argumentuje, že viesť vojnu proti Turkom je to isté ako vzoprieť sa Božej vôli, lebo Boh využíva Turkov na to, aby potrestal kresťanov. Súčasne Turkov vykresľuje ako nábožensky tolerantných: „Turek vždy každému dovolí, aby žil podľa svojej viery [...] moc pápeža nad telom a dušou je tisíckrát horšia ako moc Turkov.“⁵¹ Keďže Luther tieto svoje názory patrične propagoval, vyvolal tým nevôľu uhorských predstaviteľov, ktorým išlo naopak o výrazné upozornenie na tureckú hrozbu.⁵² Na sneme vo Wormse v roku 1521 žiadal uhorský vyslanec Werbőczy, aby Luther zastavil útoky na pápeža, lebo Turci nebezpečne ohrozujú Európu a treba sa sústrediť na nich. Keďže však Luther ostal vo svojich tézach neoblomný, Werbőczy spolu s Hieronymom Balbom museli konštatovať, že Lutherove názory a vyhlásenia podporujú iba ak nevedomosť.

Ku zmene Lutherových názorov dochádza po bitke pri Moháči, keď musí konštatovať nevyhnutnosť protitureckej vojny a odrazu nachádza protichodný argument, že Turci nedovoľujú slobodu vierovyznania ani spolčovania.⁵³ Po obliehaní Viedne v roku 1529 Luther vydáva kázeň namierenú proti Turkom,⁵⁴ keď ešte v tom istom roku publikoval aj svoju vlastnú úvahu nazvanú príznačne „O vojne proti Turkom“.⁵⁵ V nej sa bráni proti obvineniam, že bol proti ozbrojenému odporu voči Osmanom. Priam sa teda núka interpretácia, že Erazmova „Úvaha“ je vlastne jeho odpoveďou na Lutherov spis „Vom Kriege wider die Türken“.⁵⁶ Erasmus skutočne chcel poznať Lutherove názory na vojnu proti Turkom, ale urobil tak až na poslednú chvíľu: v marci 1530 píše svojmu priateľovi Bonifácovi Amerbachovi, aby mu čím skôr poslal Lutherovo dielo.⁵⁷ Amerbach reaguje obratom,⁵⁸ ale medzičasom Erasmus už 17. marca 1530 poslal Rinckovi skoncipovanú „Úvahu“.⁵⁹

⁵¹ *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. (Weimarer Ausgabe). 8. Band. Unveränderter Abdruck. (Graz, 1966), 708-709.

⁵² Sándor Unghváry, *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, 1994), 235.

⁵³ Unghváry, *A magyar reformáció*, 236.

⁵⁴ Martin Luther, *Eine Heerpredigt wider den Türcken* (Wittemberg, 1529).

⁵⁵ Martin Luther, *Vom kriege wider die Türcken* (Wittemberg, 1529).

⁵⁶ Erazmova *Úvaha* však svojou formou (výklad žalmu 28.) indikuje skôr reakciu ešte na Lutherove *Štyri útešné žalmy pre uhorskú kráľovnú Máriu* obsahujúce výklad 37., 62., 94. a 109. žalmu.

⁵⁷ „Rogo ut quum primum licuerit, mittas nobis libellum Luteri de bello adversus Turcas.“ List č. 2279. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 369.

⁵⁸ List č. 2280 (presnejšie nedatovaný). Allen, *Opus epistolarum* VIII, 370.

⁵⁹ List č. 2285 datovaný 17.3.1530 vo Freiburgu. Allen, *Opus epistolarum* VIII, 382-385. Vlastne celá *Úvaha* je akoby Erazmova odpoveď Rinckovi, Allen však do svojho súboru vybral iba výňatky z celého textu, ktorý bol publikovaný v kritickej edícii v rámci súborného vydania Erazmovho diela: Erasmus Roterodamus, „Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo, et obiter enarratus psalmus XXVIII, herausgegeben von A. G. WEILER,“ in *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione*

Základným rámcom Erazmovej „Úvahy“ je výklad k 28. žalmu,⁶⁰ čomu venoval úvodnú stať. Prekvapujúco tu zostáva na pozíciách, ktoré sa zhodujú s pôvodným Lutherovým názorom tvrdiacim, že Turci sú Božím trestom. U Erazma je „turecký meč pomstiteľom nedodržanej zmluvy, ktorú kresťania uzatvorili s Bohom“.⁶¹ V jednotlivých politických a vojnových udalostiach vidí podobenstvo Božieho hlasu z 28. žalmu, ktorého cieľom nie je koniec sveta a posledný súd (rozdiel oproti Lutherovi), ale snaha o nápravu človeka:

„Priznajme si teda, že tieto zásahy sú hlasom Pána túžiaceho nás zachrániť, nie zahubiť, takto sa to dozvedáme aj z 28. žalmu: Hlas Pánov nad vodami, t.j. nad ľuďmi, zmietajúcimi sa sem a tam uprostred všakovakých žiadostí a zahrnel Boh veleby, Pán nad veľkými vodami! Hlas Pánov – taký mohutný! Hlas Pánov – taký veľkolepý! Hlas Pánov láme cédre [...] Hlas Pánov metá blesky ohnivé, hlas Pánov púšťou otriasa [...]“⁶²

Erazmovo riešenie je v súlade s jeho pôvodnými názormi požadujúcimi nápravu človeka v duchu kresťanských hodnôt a nevyhnutnej jednoty kresťanov:

„A potom, čo sa rozprášili už aj skazené žiadostivosti vedúce svoj boj proti duši, a čo sa ukončil svár dogiem, sa z púšte stane chrám zasvätený Pánovi, v ktorom budú všetci svorne z duše a jednohlasne oslavovať svojho obnovovateľa.“⁶³

Takéto riešenie však nezodpovedalo praktickým potrebám uhorskej reprezentácie v boji proti Osmanom – preto sa Oláh vo svojich listoch Erazmovi stále vracia k hrôzam

critica instructa, notisque illustrata, ordinis quinti tomus tertius (Amsterdam: North-Holland publishing company, 1986), 1-82. V Allenovej edícii sa nachádzajú pasáže zo strán 31-32, 64-68 a 82 kritického vydania.

⁶⁰ Erasmus používal číslovanie žalmov podľa Vulgáty, resp. Septuaginty. Podľa Novej Vulgáty ide o žalm č. 29.

⁶¹ „Quoties sensimus Turcicum gladium, ultorem violati foederis quod cum Deo pepigimus?“ Erasmus, „Utilissima consultatio,“ 32.

⁶² „Agnoscamus igitur haec flagella voces esse Domini, cupientis sanare nos, non perdere, quemadmodum docet Psal. 28.: *Vox Domini super aquas*, hoc est, populos, variis affectibus variisque doctrinis huc illucque fluctuantes. *Deus maiestatis in tonuit, dominus super aquas multas, vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros, vox Domini intercidentis flammam igneam, vox Domini concutientis desertum [...].“* Erasmus, „Utilissima consultatio,“ 34. (Zvýraznené pasáže sú Erazmovými citáciami zo žalmistu – Ž 29 [28], 3-5.)

⁶³ „Tunc revelabuntur nobis obscura saltuum, ac discussis pravis cupiditatibus quae militant adversus spiritum, resectis dogmatum dissidiis, ex deserto fiet templum Domino dicatum, in quo concordibus animis, eadem voce, omnes instauratori suo dicent gloriam.“ Erasmus, „Utilissima consultatio,“ 36.

osmanskej okupácie Uhorska – a nespĺňalo ani požiadavky Habsburgovcov na jednoznačný a rozhodný apel proti Lutherovej reformácii prehlbujúcej už beztak existujúcu politickú roztrieštenosť jednotlivých štátov kresťanskej Európy. Erazmov hlas tak po Augsburskom sneme postupne stráca na intenzite, hoci autorita jeho mena ostáva nespochybnená.

V literatúre je možné sa neraz stretnúť až s príliš jednoznačnými konštatáciami, že ten alebo onen súčasník počiatkov šírenia Lutherových ideí sa stal jeho prívržencom, resp. odporcom. O Henckelovi sa zvyčajne tvrdí, že bol reformačným kazateľom, o kráľovnej Márii Habsburskej, že mala sympatie pre Luthera, o súrodencoch Thurzovcoch, že boli „polokatolíkmí“⁶⁴ a o Oláhovi, že bol bezvýhradným a horlivým zástancom rekatolizácie.⁶⁵ V 20. rokoch 16. stor., v období postupného formovania a šírenia reformačných ideí, je predčasné takto jednoznačne definovať príslušnosť k reformačnému hnutiu, obzvlášť na územiach, ktoré nemali priamy kontakt na centrá reformácie, resp. jej nositeľov, a boli tak odkázané na sprostredkované informácie a tlačené či písané slovo. Práve humanistická túžba po poznaní a vedomostiach, ktorá charakterizovala toto obdobie, prispela k hlbokému záujmu o všetky nové myšlienky. Ich recepcia či korigovanie potom prebiehali zvyčajne v súlade s názormi všeobecne uznávanej autority. Nespochybniteľný primát v širokých kruhoch si v tomto ohľade dlho udržiaval práve Erasmus Rotterdamský. Aj spoločným menovateľom postáv, ktorých sme sa dotkli v našom prehľade, je ich obdiv k Erazmovi a názorová afinita, ktorú proklamujú vo svojej korešpondencii s ním. Erazmov vzťah k Lutherovi a reformácii podliehal dynamickému vývinu: východiská Erazmovej a Lutherovej reformy boli takmer totožné, vo svojich cieľoch a metódach, ktoré mali viesť k ich dosiahnutiu, sa však rozišli. Preto aj samotný Erasmus prešiel od opatrného vyčkávania k otvorenej kritike niektorých bodov Lutherovho učenia. V kruhoch Erazmových kontaktov sa teda distribuovali aj Lutherove idey, ale vedno s Erazmovým komentárom. V danom čase je preto azda výstižnejšie označovať recipientov jeho názorov skôr za erazmovcov, než za nositeľov, či odporcov reformácie.

⁶⁴ Daniel Veselý, *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku* (Bratislava: Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, 1998), 31-32.

⁶⁵ Veselý, *Dejiny kresťanstva a reformácie*, 48-52.

Kontakt na autora:

Mgr. Imrich Nagy, PhD.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Email: imrich.nagy@umb.sk

Peer reviewed by:

Mgr. Adriána Biela, PhD.
Mgr. Maroš Nicák, Dr. theol.

[Published online December 18, 2017]